

IN MEMORIAM

Ivan Božilov (29. srpnja 1940. – 15. listopada 2016.)

Dana 15. listopada 2016. godine preminuo je jedan od vodećih stručnjaka za povijest srednjovjekovne Bugarske – profesor Ivan Božilov. Izgradio je svoju znanstvenu karijeru na Institutu za povijesne studije Bugarske akademije znanosti, najprije kao doktorski student (1968.-1970.), a nakon obrane disertacije na temu “K povijesti ‘Trans-Podunavske Bugarske’ (VII – početak XI stoljeća)” kao znanstveni suradnik (1971.-1979.), znanstveni savjetnik (1979.-1988.) i viši znanstveni savjetnik (1988.-2016.). Dugi niz godina predavao je na Novom bugarskom sveučilištu u Sofiji i Slobodnom sveučilištu u Varni.

Prva knjiga I. Božilova koja je pokazala njegov ogroman potencijal je *Anonymous na Haze / Hase*.¹ U njoj tumači prilično kontroverzni tekst, odbijen od strane nekih autora kao pouzdan izvor. Ona je plod rada Ivana Božilova u Francuskoj, gdje se specijalizirao kod svjetski poznatih bizantologa Paula Lemairea i Andréa Guilloua (od 1973. do 1974. godine). To je bilo njegovo plodno razdoblje, što ukazuje na školu kojoj je pripadao (francuska bizantološka škola, koja je oduvijek bila vodeća na ovom polju istraživanja). Ivan Božilov imao je priliku ne samo upoznati ovu školu, već i biti njezin dio, te je donijeti, u mjeri u kojoj je to bilo moguće, u tadašnju Bugarsku. To potvrđuju ne samo njegova brojna izdanja u Francuskoj i veliki znanstveni materijal koji je odande donio, ali najviše njegov stil rada i istraživanja. To mu je omogućilo da se bavi srednjim vijekom na području Balkana u kontekstu velikih povijesnih procesa, a istovremeno da ima kritički, usporedni pogled na izvore i da obraća veliku pažnju na ulogu osobnosti u povijesti.

Tijekom 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća Ivan Božilov boravio je na specijalizaciji u Centru za bizantološke studije u Bariju (1978.-1980.) te je istraživao u Nacionalnim knjižnicama u Madridu, Ateni i drugdje.

Što se bugarske historiografije tiče, Ivan Božilov oformio je nekoliko novih smjerova. Svakako se može reći da je otac prozopografskih istraživanja u Bugarskoj. Njegova knjiga o obitelji Asena² bez sumnje je vrhunac u istraživanju kasnog srednjeg vijeka. Ivan Božilov je jasno formulirao i dokazao nastavak dinastije nakon dolaska kralja Mihajla III. Asena (Šišmana) na vlast u Bugarskoj, do osmanskih osvajanja. Izuzetno je njegovo prozopografsko i genealoško istraživanje Bugara u Bizantu.³

Ivan Božilov radio je na različitim područjima medievistike – arheologiji, povijesti umjetnosti, povijesti književnosti i povijesti ideja. Između ostalih, napisao je neke vrlo specifične knjige, koje su posvećene jednom izvoru kroz koji je prikazao potpunu sliku tadašnjeg svijeta (poput već spomenute *Anonymous od Haze*, ali i one sa popisom bugarskih ohridskih arhiepiskopa, te knjige o ugovoru kralja Mihajla II. Asena i Dubrovnika iz 1253. godine).

Osim toga, on je i jedan od rijetkih suvremenih bugarskih povjesničara koji nude radove s teorijskom podlogom o osnovnim pojmovima srednjovjekovne bugarske povijesti. Kronološki, slijedeći doba bugarske povijesti, oni počinju tezom o „barbarskoj državi” koja stavlja povijest poganske Bugarske u europski kontekst. Bugarsku nije promišljao kao “konfederaciju s demografskim, a na kraju i kulturno dominantnim slavenskim elementom”, niti kao prethodnicu Eu-

1 *Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X век*, София, БАН, 1979, 220 с.

2 *Фамилията на Асеневици (1186-1460). Генеалогия и прозопография*, София, БАН, 1985, 504 с. (второ издание, София, БАН 1994).

3 *Българите във Византийската империя*. София: Академично издателство проф. Марин Дринов, 1995, 372 с.

roazije, nego je predstavio u vlastitom okruženju u Europi, ali s malim zakašnjenjem, koje je obilježje cijele bugarske povijesti. Ova ideja o “rođenju” srednjovjekovne Bugarske pojavila se još u mladosti Ivana Božilova, a manifestirala se kao tekst u nekoliko njegovih programskih istraživanja.⁴

Još jedna od ranih knjiga Ivana Božilova posvećena je caru Simeonu i zlatnom dobu srednjovjekovne Bugarske, koja daje novi pogled na jedno od najznačajnijih razdoblja u Bugarskoj povijesti i nudi racionalizaciju cjelokupne bugarske srednjovjekovne povijesti.⁵ Ona se ne odnosi samo na vrijeme kralja Simeona, već definira vladajuće političke i kulturne ideje u srednjovjekovnoj Bugarskoj, od pokrštanja do turskih osvajanja. Nazvana je “velika ideja”, sa željenim rezultatom – *Pax Symeonica* i odnosi se na pokušaj Bugarske da se obnovi Istočno Rimsko Carstvo. To podsjeća na imperijalističke političke ideje, ali koncept nije samo politički već pokriva sva područja kulture, književnosti, umjetnosti, vjere, mentaliteta, pravnog sustava. Od tuda proizlazi i druga teza povjesničara – teza Preslavske civilizacije, koja je pozvana biti temelj *Pax Symeonica* i reproducirati bizantsku kulturu, ali u zatvorenom elitnom krugu, jer tek tada može doći na razinu kvalitete Carigrada.⁶ Uz to, Ivan Božilov napustio je usku bugarsku problematiku, s obzirom da ta velika ideja *Pax Symeonica* u različitim oblicima i s različitim nazivima zapravo stiže gotovo svim pravoslavnim zemljama, što je vezano uz njegovu drugu izvanrednu knjigu – *Bizantski svijet*.⁷

Car Simeon i zlatno doba srednjovjekovne Bugarske su zahtijevali još neka teorijska promišljanja događaja iz bugarske povijesti. Jedno dolazi iz prozopografske studije Asenovskog roda te objašnjava prirodu asenovskog pokreta i cjelokupne povijesti Drugoga carstva. Ivan Božilov vadi ga iz nacionalnih tumačenja naslijeđenih iz doba Preporoda i imenuje ga pravim imenom: *Renovatio Imperii Bulgarorum et Graecorum*.⁸ To više nije nacionalno oslobođenje od “bizantskog jarma”, a jest “obnova Kraljevstva”. To je, u biti, nastavak rada cara Simeona. Takva vizija daje odgovor na pitanje o prirodi države, a time i o kulturi Bugarske u srednjem vijeku, ali stavlja i veliko pitanje o kontinuitetu u bugarskoj povijesti, barem u srednjem vijeku, o kojem su pisali gotovo svi veliki povjesničari umjetnosti.

Posljednja djela Ivana Božilova dodirnula su nedovoljno razrađenu temu bugarske povijesti 14. stoljeća, o čemu je pisano toliko puno, kao ni za jedno drugo razdoblje, ali čemu nedostaje integritet i cjelovita studija.⁹

U posljednjih nekoliko godina djelovanje Ivana Božilova bilo je povezano uz povijest i kulturu Hrvatske. Interes za nju poticala je njegova supruga, poznata povjesničarka – kroatistica Rumjana Božilova. U posljednjih dvadesetak godina svog života on je napravio više za povijest bugarsko-hrvatskih odnosa (uključujući povijest Dubrovnika, ilirske ideje, crkvenih odnosa i utjecaja itd.), negoli čitave generacije povjesničara prije njega. Rezultat njegova interesa za hrvatsku povijest i povijest bugarsko-hrvatskih odnosa su dvije knjige i niz studija. U predvor-

4 „Раждането на средновековна България“ – В: Ив. Божилов, *Седем етюда по средновековна история*, София, Анупис, 1995, с. 11-72.

5 *Цар Симеон Велики (893-927). Златният век на средновековна България*, София, 1983, 222 с.

6 Освен в цитираната в предишната бележка книга за цар Симеон вж. и „Preslav et Constantinople: dépendance et indépendance culturelles”, *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, New Rochelle-New York, 1986, p. 429-446.

7 Иван Божилов, *Византийският свят*, София, Анупис, 2008, 704 с.

8 „Асеневици: Renovatio imperii bulgarorum et Graecorum“, в: Божилов, *Седем етюда...*, с. 131-216.

9 *Българското общество през XIV век. Структура и просопография*, Пловдив, 2014, 353 с.

ju glavne zgrade Bugarske akademije znanosti stoji reljef Franje Račkog – jedini takve vrste na ovom prestižnom mjestu, a što je usko vezano za knjigu koju su Rumjana i Ivan Božilov izdali.¹⁰ Druga knjiga koja je plod interesa Ivana Božilova za Hrvatsku je njegovo kritičko izdanje teksta ugovora kralja Mihajla II. Asena sa Dubrovnikom, uz detaljan komentar.¹¹ Osim toga, posvetio je još niz radova značajnim osobama hrvatske prošlosti koje su bile vezane za Bugarsku.¹² Interes hrvatskih intelektualaca za Bugarsku i Bugare od kasnog srednjeg vijeka i u osvit modernog doba pa sve do danas odnosi se na ideju da se ujedine ili povežu dva naroda, što stvara suosjećanje i razumijevanje u proteklom vremenu. S druge strane, može se reći da za to imaju zaslugu i istraživanja Ivana Božilova o hrvatskoj povijesti, koja su kao i uvijek specifična i detaljna.¹³

Odnos I. Božilova prema Hrvatskoj, međutim, nije samo profesionalan, već i duboko emotivan. Volio je ovu zemlju, osjećao se dobro sa hrvatskim kolegama te je često putovao poslovno ili privatno u posjet Zagrebu, Đakovu, Zadru, Splitu, Dubrovniku i mnogim drugim hrvatskim gradovima.

Kad umre veliki znanstvenik kao Ivan Božilov, njegov rad ostaje živ i nakon njegove smrti. Bio je plodan autor koji nam je ostavio više od 140 znanstvenih radova, uključujući osam originalnih knjiga i četiri koautorske. Bio je dugogodišnji glavni urednik periodike *Byzantino-bulgarica*, „Grčki izvori bugarske povijesti” i „Latinski izvori bugarske povijesti”. Ivan Božilov nesumnjivo je jedan od najvećih bugarskih medievista i bizantologa, te će ga kao takvog pamtili svi oni koji su ga poznavali i imali kontakt s njegovim životom i radom.

Ivan Alexandrov Biliarsky i Irina Ognyanova

10 P. Божилова, Ив. Божилов, *Франьо Рачки и българите*, С., 2009, 242 с.

11 *България и Дубровник. Договорът от 1253 г.*, С., 2010, 139 с.

12 Jakov Lukari i bugarska povijest. – U: *Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća s posebnim osvrtnom na vrijeme Dubrovačke Republike*, Zagreb, 2003, 127–137; Юний Рести и българската история. – В: Българи и хървати през вековете. Материали от конференцията, проведена в София (20–22 май 2001). Т. 2. С., 2003, 109–115; Car Ivan Aleksandar Asen (1331–1371) i dubrovački historiografski krug. – U: *Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2005, 39–45; Българският църковен въпрос (870 г.) и хърватският историк Матия Влаичич. – В: Тангра. Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев, С., 2006, 231–241; Кръстьо Пейкич и неговото „Зарцало истине“ (1716 г.). – В: Българи и хървати в Югоизточна Европа VII–XXI век. Материали от конференцията, проведена в София, 3–4 юни 2005 г., С., 2006, 9–30; Хърватската историография за българите и България. – В: Юбилеен сборник. Изследвания в чест на 80-годишнината на проф. Кръстьо Манчев, С., 2006, 95–108; Franjo Rački et son “Histoire de la Bulgarie”. – In: *Das mittelalterliche Bulgarien, Byzanz und Europa. Festschrift für Vasil Gjuzelev zum 75. Geburtstag* (Miscellanea Bulgarica 21). Wien–Berlin–Münster, 2014, 69–76.

13 Българското богомиаство и неговите европейски измерения. – U: *Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu: zbornik radova*, Sarajevo – Zagreb, 2005, 105–128; Cyrille Bosota: un bogomile bulgare du XIVe siècle. – In: *Humanitas et litterae ad honorem Franjo Šanjek*, Zagreb, 2009, 129–135; Zadar i Četvrti križarski rat. – *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 51, 2009, 55–67.

Dubravko Lovrenović (1956.-2017.)*

Napisati da je smrću Dubravka Lovrenovića (Jajce, 30. kolovoza 1956. – Sarajevo, 17. siječnja 2017.) bosanskohercegovačka historiografija doživjela težak udarac zvuči kao floskula. Navesti njegove radove uz primjedbu da su bitno unaprijedili naša znanja o bosanskohercegovačkom srednjovjekovlju zvučalo bi kao omalovažavanje i odrađivanje posla koji uvijek dolazi na zahtjev urednika nekih novina, časopisa, portala... kada umre netko tko je u javnosti bio više ili manje zapažen.

Kao da smo uzeli nekrološki obrazac, popunili praznine i time obavili dužnost koja se od nas očekuje kad nas napusti netko iz struke. No za Dubravka Lovrenovića ne mogu popunjavati obrazac i ne mogu odraditi posao. Dubravko nije bio “samo još jedan povjesničar”, nije bio čak ni još jedan važni medievist, a njegov odlazak nije jednostavno trenutak u tijeku vremena kojim svatko od nas dođe do vlastitoga kraja. Sve u vezi s Dubravkom je bilo posebno: njegov rad, njegov život, njegov kraj.

Upoznali smo se 1978., kao studenti. U Novom Sadu i na petrovaradinskoj tvrđavi, na skupu studenata povijesti s raznih jugoslavenskih sveučilišta. Otada smo ostali prijatelji, nekada češće u kontaktu, nekada rjeđe, ali uvijek bez i najmanjeg razloga za neku nesuglasicu, uvijek spremni na suradnju. Njegova je sveučilišna karijera u Sarajevu bila pravocrtna, ali bi bilo krivo iz toga zaključiti kako je radio u prijateljskom i sebi potpuno naklonjenom ozračju. Svoj uspjeh mogao je ponajprije zahvaliti svojem marljivom radu i kvaliteti svojih istraživanja, a ono drugo treba pripisati njegovoj značajki koja ga je – ne samo među bosanskohercegovačkim povjesničarima – činila drugačijim. Barem jednako tako važna kao njegov istraživački rad bila je Dubravkova borba za principe, njegovo nastojanje da znanost bude znanstvena, a da u javnom diskursu ne dominiraju ideolozi koji zagađuju prostor mitovima i falsificiranjem prošlosti, prilagođavajući ju potrebama dnevne politike.

Treba li uopće naglašavati u kojoj je mjeri nacionalna mitologija dominirala u Bosni i Hercegovini od rata naovamo? Ne treba ni puno mašte kako bi si i netko neupućen dočarao s kakvim se napadima Dubravko morao suočavati kada je pobijao tvrdnje da su bosanski muslimani izravni potomci bosanskih bogumila, a da su Hrvati i Srbi tek kasniji došljaci. Suprotstavljajući se onome što je nazvao “bogumilizacijom bosanskog srednjovjekovlja”, navukao je na sebe bijes mnogih “uglednih” pojedinaca i medija koji su govorili o muslimanskim Bošnjacima kao o temeljnom narodu, a bosansku povijest tumačili kao neprekinuti slijed od navodno prevladavajućeg bogumilstva do prevladavajućeg islama.

Za mnoge bošnjačke autore on je postao prvosvećenik hrvatskog nacionalizma i pohrvaćiva nja bosanske povijesti (o svemu tome možemo se informirati iz Lovrenovićevih knjiga *Povijest est magistra vitae*, Sarajevo 2008. i *Bosanska kvadratura kruga*, Sarajevo – Zagreb 2012.). Oni očito nisu pažljivo čitali što je Dubravko pisao ili to nisu htjeli razumjeti, jer se nije uklapalo u njihovu tako važnu potrebu proizvodnje neprijatelja, što je svojstveno svakoj ideologiji.

Dubravko je, naime, jednako tako pisao o falsificiranju i prisvajanju bosanske povijesti od strane hrvatskih i srpskih povjesničara i ideologa. Njegova je pozicija bila ponajprije bosanska, a ne usko hrvatska. Nije stoga čudo da je imao čvrste, trajne i bliske dodire s bosanskim franjevcima koji su mu otvorili svoje arhive, omogućavajući mu da postane vjerojatno najbolji poznavatelj onoga što su oni sadržavali. Siguran sam da će jednog dana, nadam se uskoro, kompleksni i nimalo stereotipni identitet Dubravka Lovrenovića biti tema ozbiljnog istraživanja, onakvog

* Tekst je prvotno objavljen na portalu Autograf (20. siječnja 2017).

kakvo bi on sam proveo, umjesto da bude meta upravo stereotipnih napada onih koji ne mogu razmišljati izvan kalupa salivenih prije stotinu ili prije dvadesetak godina.

Dubravko Lovrenović razlikovao se od mnogih povjesničara svoje zemlje i po svojim međunarodnim kontaktima i obrazovanju koje je stekao u inozemstvu. Bio je fulbrightovac na Sveučilištu u Chicagu, gostujući profesor u Centru za napredna istraživanja na Yaleu i stipendist Odsjeka za medievalne studije Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti. Znanja stečena u vrhunskim znanstvenim središtima, sljubljena s onima koja je dobio od istaknutih sarajevskih profesora, pretočio je u svoje radove kruna kojih je monumentalna knjiga *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387-1463* (Zagreb – Sarajevo 2006). Tom je knjigom pokazao neupitnu uklopljenost Bosne u kulturni krug Istočne Srednje Europe, prikazujući svu kompleksnost odnosa Ugarske i Bosne na raznim društvenim razinama, ali je ujedno, koristeći građu dubrovačkog i drugih dalmatinskih arhiva, dao važan prilog poznavanju odnosa Bosne s Hrvatskom i Dalmacijom. Zbog toga je – a ne jednostavno zbog svojeg porijekla – Dubravko Lovrenović ne samo bosanskohercegovački, nego i hrvatski povjesničar, iako nikakvo stavljanje njegova rada u ovu ili onu ladicu ne bi prema njemu bilo u potpunosti pravedno.

Velika ljubav Dubravka Lovrenovića bili su stećci. Njima je posvetio znatan dio svojih istraživanja (*Stećci – bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka*, Sarajevo 2009), a pokrenuo je i veliku akciju upisivanja stećaka na području Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore u UNESCO-vu Listu svjetske kulturne baštine. I kako to već biva na ovim prostorima, umjesto da je za to dobio bezrezervnu podršku, nailazio je na prepreke i bio izložen napadima jer nije prihvaćao "nacionalni karakter" ovih nadgrobnih spomenika koji s nacionalnim identitetima, ma kako široko shvaćenim, nisu imali nikakve veze. Može nam biti drago da je najveću podršku ovom projektu uživao upravo u Zagrebu gdje je u Klovićevim dvorima održana i velika izložba kojoj je dao bitni pečat.

Rođeni se Jajčanin odužio svojem gradu, između ostalog, i knjigom *Jajce – središte i margina povijesti i ljepote* (2007), zajedno s Dankom Damjanović i Enesom Milakom. Jajce je bio grad iz kojega se iselio, ali koji nikada nije napustio.

Kraj njegova života bio je obilježen teškom tragedijom o kojoj su izvještavali i hrvatski mediji. Njegov si je posinak Mahir oduzeo život ne mogavši izdržati zvjersko (doista zvjersko) izživljavanje svojih suučenika, kao ni stalno suočavanje s rečenicom jednog b-h akademika: "Dubravko Lovrenović je lažov" koja se širila po školi. Smrt voljenog djeteta bez sumnje je inicirala fatalnu bolest koja je puno prerano uzela ovog dobrog i hrabrog čovjeka, znanstvenika koji će ostaviti dugotrajni trag u našim historiografijama i javne osobe koju su cijenili svi dobronamjerni ljudi, bez obzira na nacionalnu pripadnost.

Zaključujući svoju knjigu *Povijest est magistra vitae*, nakon što je naveo riječi Hansa Koschnicka koji je s funkcije gradonačelnika Mostara otišao jer nije mogao trpjeti mržnju, osvetu, prijevartu i laž, konstatirao je: "On je imao tu sreću da na svoju funkciju podnese ostavku, ja to sa svojom 'funkcijom' povjesničara shvaćenom onako kako je to rečeno u uvodu ove knjige ne mogu."

Govoreći pak na predstavljanju svoje knjige o stećcima, rekao je da nije znao da bavljenje mrtvima može biti tako životno i dodao: "Za mene stećci više govore o životu i našoj povezanosti s mrtvima u najboljem smislu te riječi".

Dubravko Lovrenović nije nikada dao ostavku na svoju funkciju, a mi ćemo preko njegovog djela i naših sjećanja ostati s njim povezani u najboljem smislu te riječi.

Neven Budak